
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ESSZÉK A KITALÁLÁSOK* KÖNYVÉBŐL

DANIJEL DRAGOJEVIĆ

A KÖZÖRÜLTSEG VÁLSÁGA

Salvador Dalí festő vallomása szerint örültségeit komolyabban kell venni, mint festészetét. Mindenesetre felette különös figyelmeztetés, ha tudjuk, hogy Dalí a modern kor egyik legjelesebb festője. Persze személyvesztés is van ezekben a szavakban, az utalást mindazáltal komolyan kell venni. E szavak mindenekelőtt arra kívánnak rámutatni, miszerint a bizarrság és a bolondság, illetve örültség válsága nagyobb és súlyosabb a festészeténél. Szabadon és alkotóan élni egy olyan világban, ahol a szokás és a nyilvánvalóság imádata uralkodó, ezek szerint nehezebbnek és szükségesebbnek látszik az intenzív festésnél. Életünk valamelyik szakaszában sokan élhettek örült módra, tartósan kevesebben tanúsították ezt, ám a művészeti szertelenségben sokan voltak életfogytiglan következetesek.

Dalí számára, mint egyébként a spanyolok számára általában (akik a kérdőjelet a mondat kezdetén és végén egyaránt kiteszik), a kísértés, az örültség hívása erősebb, mint bárki másnál. Mióta létezik Don Quijote, aki — mint Unamuno rámutatott — azon a földön nemcsak költői alak, az örültség sem csupán személyes szeszély aktusa. Egyszer egyértelműen kiviláglík majd, hogy Dalí, tudatosan vagy tudattalanul, mint minden igazi génius, mintaszerűen, mitikusan élt. S innen — számos egyéb mellett — ennek az örültségnek az ereje. Azt merném állítani, hogy Spanyolország nem abban a pillanatban lesz halott, amikor gazdasági élete is, ahogy ez minden más országra tételelesen igaz lehetne, hanem akkor, ha többé nem lenne olyan Don Quijotéja, mint Dalí, Picasso és mások abban az országban és — még inkább — rajta kívül.

Dalí, mint rajta kívül nagyon kevesen ebben a korban, mélységesen megértette az örültség egészségét. Ő az a szeszély, mely eltöri a határokat a reális és irreális, a szó és a mű, az isteni és emberi, az anyag és

* Danijel Dragojević: *Izmišljotine*, Naprijed könyvkiadó, Zagreb, 1976

szellem közt, s aki ezeket a nyilvánosan rágalmozott dichotómiákat úgy fogta fel, mint az ember keze ügyébe adatott valamit, hogyha megtagadja az engedelmisséget a környező terrornak: a közönséges, a lapos, a konvencionális és konfesszionális terrorjának, a szokás és megszokás, a tehetetlenség, a butaság és átlagosság terrorjának. Ment végtére is mindenki örült a maga módján még akkor is, hogyha hasonlóak is a formák, amíg a közösségi érzés általánosítása a legbalgább és legismertebb valami.

A főbenjáró mindebben az, hogy ezzel a tettel, az örültség aktusával a körülöttünk zajló történesnek ne adassék meg a komolynak kijáró elismerés s ily módon utasítsuk el a mindennapi butaság beiktathatóságát.

Nem véletlen, hogy a hivatalos egyház véglegesen sohasem ismerte el a nagy misztikusokat és örülteket, s noha lobogó hitvallásuk nagy becsben állt a teológusoknál, megannyi díszítő vinyettaként rajzolták be őket egyháztörténeteikbe. Ők — s ez fontos az intézményre nézve — nem tanúsítottak feltétlenül odaadó ragaszkodást valamilyen földi pápa, főnök vagy valamilyen szolgálat iránt.

Az örültség tud az intézmények veszélyeiről. Tudja, hogy azok nem a gondolat vagy a mű kvalitását firtatják, hanem miként az orosz prózában a hűbérurak is: Hány lelket számlál a birtok? És valóban, az örültség tudja, hogy a lélek az, amit valaki szüntelenül a tulajdon birtokára szánna, s evégett törekszik arra, ami céltalan, ami nem célra vezető, ahol is a vád, a bizonyíték és az igazolás fogalma az örültséget illeti.

A modern pszichiátria (antipszichiátria) figyelmeztet bennünket: ha örült vagy, akkor sem vagy annyira az, mint hogyha nem állt volna be nálad az örültség. Az igazi örültek azok, akiknél az örültség sohasem állt be, akik soha semmi ellen nem tiltakoznak, sem összeütközésre nem kerül sor köztük és környezetük közt. Csak a jobbak esnek betegségbe, hogy kilábaljanak belőle. Csak a jobbak esnek örültségbe a tünetek kiütközéséig. A mindennapok a normáltság, a törvény, a norma és forma tulajdon látszatával viszont azok valóban örületben vannak, az egyetlen és igazi örületben. Az utóbbi évtizedek társadalmi eseményei arra vallanak, hogy borzalmakra és erőszakokra senki sem képesebb az engedelmes polgárnál, aki hasznos kis keréknek tekinti magát a rend és rendszer szolgálatában.

Az általános lamentációkban, rólunk és környezetünkéről, megszoktuk már hangoztatását az okos és rátermett emberek hiányának a kulturális, a társadalmi és gazdasági életben. Az észlelhető kaotikus képről ítélve ezek a széles jellemzések pontosnak látszanak; az aggályok teljesen indokoltak.

A gyakorlatias elme hiányának azonban, ha mégoly nehéz is, nem kell szükségképpen olymértvűen aggasztónak lennie, mint amilyen az ésszerűtlen örültség hiánya. Az örültség hiánya, amiről a statisztikusok

sohasem szólhatnak, indikatívabb a betegségünk állapotára és fokára nézve bármilyen egzakt mutatónál. Az ép elmét igénylő műveletek közül, a kibernetika tanúsága szerint, mind többet és többet elvégezhetnek a gépek is. E műveletek ezek szerint nem feltétlen szükséglete a léleknek. Ami viszont az, — az örültségeket sohasem helyettesítheti semmiféle gép. Fő az, hogy szakemberek, azok nevelhetők. A különcök és hibbantak csak olyan példányai az általános társadalmi paysage-nak, amelyek nem öntözhetőek.

Ujević gyakori megjegyzése szerint köztünk egyedül már csak az örültek őrizhetik meg azonosságukat. A jelekből ítélve azonosság nélkül való közeg vagyunk hát. Minthogy a magánjellegű apró szadomazochisztikus torzsalkodások az eklatáns normalitás gyávaságai közé tartoznak.

A nyilvános örültség válsága még sohasem volt nálunk nagyobb, mint manapság. Holott azt beszélték — irodalmi elhamarkodottságból —, hogy igenis fantaszták, Don Quijoték, örültek, utópisták, lázadók, eretnekek és hóbortos különcök környezetbe vagyunk. Ma ezt még metaforaként sem mondhatja ránk senki emberfia. A hiány oly nyilvánvaló, hogy itt már talán minden rémület is késő: a beteg olyan mozdulatlanul normális, hogy valószínűleg halott.

A narcisszoid közegekben egyetlen devizával ír, fest, alakít vagy tesz valami mást a művészember: A mű megmarad. Csakhogy épp ez a bökkenő. Dali tudja ezt. A művek eltűnnek, minthogy ki vannak téve a veszendőségnek, csak a mi örültségünk és az az öröm marad meg, hogy éltünk. Az örültség hiábavalóságérzése az egyetlen igaz, tartós érzés, mely egybekapcsolja a nemzedékeket és időket. Egyedül neki köszönhető, miszerint egzisztenciánk a legalkalmasabb módon irreális és képes a metamorfózisra mindentől a semmiig. Nos, hogyha léteznének is művek, mármint természetüknél fogva tökéletlenek ugyan, csakis általa és annak révén létezhetnének.

Ez idő szerint imaginárius kultúrtörténeteink, melyek anyagukat szellemibben és szellemesebben fognák fel, vigasztalódhattak a ténnyei: ha nagy műveink nem is . . ., ami fontosabb, voltak tartalmas életeink, az örülteké, boldogtalanoké és excentrikusoké. Kulturális örültségünk története csaknem a nemlétezésig degenerálódott. A mai szükséglet az örültség tekintetében beéri azzal, hogy nyilvánosan vagy titokban ismételtlen főlemlegetik és kommentálják az elégedetlennek és hasztalannak ezeket az egykor magisztrális alakjait.

Azt azonban ma senki sem fogja állítani, mekkorát megváltoztak az idők. A lélekvásárlás és a lelkek irányításának vágya ma erősebb, mint valaha. Már csak ebben érdektelen szám az ember. Az általános értetlenségekre és társadalmi manipulációkra, akár bal-, akár jobboldaliak, haladók vagy reakciósook, ilyenek vagy olyanok, ahogyan egyedül csak nálunk reagálnak: az a nehézségek és körülmények általános értelmezéséből eredő engedelmesség. Tehát — okosan. Mindegy, hogy ma en-

nek, holnap meg annak a kívánságnak és ideának lehetünk engedelmesek: az engedelmisség nem válogat és nem meggyőződéses és világszemléletek szerint viselkedik: az engedelmisség egyetlen tartalma az engedelmisségnek! Mondani sem kell, hogy Sztálin uralma alatt volt a legkisebb a lelkibetegek fekhelyének száma. Vannak idők, amikor mindenki egészséges!

Ezen a helyen rendszerint a hallgatás demagógiájával és esztétikájával győzködnek velünk, mert hiszen az a bölcsesség hagyományos koncepciójának a területe. Csak hogy a bölcsesség nem egyéb, mint megértetés és sterilizáció, amely sanyarú szegénységet és álmosságot javall. Tunyaságot — mindenkinek. Azt mondja: legyetek sebezhetetlenek. Csak hogy a sebek az egyik legerősebb módja az életérzés mikéntjének. Az örültség kockázata a nekünk tanácsolható legnagyobb bölcsesség.

Egy más és másmilyen pillanatban talán valami mást kellene tenni. Most, nekem, ez látszik szükségesnek: felhívni a figyelmet az örültség, a mértéktelenség, a harag és düh és más tobzódó excentrikusságok sugárzó erejére — mindezek elűzhetik a racionális sztoicizmust. Ami velünk történik, az Ikorántsem a különböző nézetek és álláspontok egymással küzdő megnyilvánulása, az mindenekelőtt a személytelenség és tengődés zsarnoksága. A behódolás rendszere, melyet az utóbbi esztendőben tapasztalunk, szerintem többek közt hiányérzetből is adódhat: az extravagancia, az örültség, a kockázat és excentricitás szükséglete hiányából. A modern drámaírók, Peter Weiss és Friedrich Dürrenmatt nem véletlenül juttatták a színházat a tébolydába, hiszen egyedül csak ott őrzi tulajdon hitelességét a szó és az eljárás. Vissza kell hát adni mind a nyilvános, mind a magánszónak, vagy első ízben meg kell neki adni annak az örültségnek a sajátságait, amely a hatalmasokat félemlíti, a környezetet pedig fiatalítja. Az általános bohózatban a transzcendentálisnak és ennek a valóságosnak, úgy tetszik, többé nem az ész az, ami segítségünkre lehet; nos, a jó manchai lovag bölcséleti receptje szerint kell hát kiaknázni a kegyetlen, a veszélyes és paradoxális örültség összes tartalékait; azok pedig terjedelmesek és életképesek.

HÉRAKLEITOSZ PARADOXONA

Héракleitosz dilemmái nem a jó, a szép és igaz körüliek. Ellentéteiket nem valamilyen sajátos módszertani vagy szocialitási elv projektuma miatt zárja ki, mert hiszen nem a gyakorlatiasságot és a morált követi, hanem az evidenciát. Az ő totális szövedékében az ellentétek a legjobb szomszédok: minél nagyobbak, annál inkább.

Tág engedékenységében van azonban mégis követelmény, egyetlenegy: *ébernek lenni*. Ezt a követelményt más-más módon variálja a csaknem száz ide vonatkozó fragmentum szövegében Héракleitosz.

Központiként talán azt vehetnők, amelyik a 89. fragmentumban megállapításként jelentkezik: „Az ébereknek egyetlenegy közös világuk van, szemben az alvókkal, akik mind a tulajdon különviláguk felé fordulnak.” E megállapítás után, miként a többi ellentétpároknaál is, azt várhatnánk, hogy Hérakleitosz ezt a két világot, az éberekét és alvókét, ha már léteznek, egyenrangúsítja, mármint a lehetőséggel, miszerint kölcsönösen kiegészíthetnek, elemeik oly módon szövődhetnek egymással, hogy valami mást, illetve harmadikat adhatnak. Ez azonban nem történik meg. Ő ezt a két világot (minthogy nála ez nem egyazon idő állapotai) sehol sem békíti össze. Van ugyan egy vigasztaló töredéke („Az alvó emberek is munkálkodók és segítkezők a világegyetem történéseiben”), s hogy vigasztaló, az kitetszik majd a többi töredék zöménél, ahol is határozottan leszögezi: „Nem szabad úgy cselekedni és beszélni, mint azok, akik alusznak.” A további fejtegetésekben még ennél is meszebbre jut, az éberek világát ugyanis azonosítja a logosszal: „Ezért kell hát azzal haladni, ami közös. Csakhogy — jóllehet a logosz közös — az emberek többsége úgy él, minthogyha kinek-kinek tulajdon esze volna.” Vagy más helyütt: „Azoknak, akik értelemmel beszélnek, arra kell támaszkodniuk, ami mindenkinek közös.” De a többi töredékek, melyekben az alvókról és éberekről esik szó, egyként könyörtelenek az alvók világához.

„Azoknak, akik értelemmel beszélnek, arra kell támaszkodniok, ami mindenkinek közös.” Ennek a napiparancsnak, a szellem demokratikus világáért, a bennünket összekötő evidenciába való bátor betekintésért, a feltétel természetes színezete van. És hogy a közös hol nyilvánul meg legerősebben és legszembetűnőbben? Kétségtelenül: a nyelvben. Ezért is beszél Hérakleitosz többet azokról, akik beszélnek, mint azokról, akik munkálkodnak. Nála a *beszélni* az egyetlen igazi ige. A többi csak segédige.

Csakhogy kérdés az is: Vajon azon a követelt közös nyelven beszél-e Hérakleitosz, amelyben a világossági s a világosságon belül a megkülönböztetettségi igénynek feltételnek kell lennie? Hogyha a szükséglet a napi közös világ tekintetében az, ami alapvetően fontos, akkor hogy van az, hogy Hérakleitoszt mégis „sötétnek”, „zavarosnak” és „éjbelinek” mondják? Hiszen ezek a jelzők az alvó jelzői. Vagy talán Hérakleitosz is alvó? S akkor: elérte-e a saját követelményét?

Beszédének — úgy látszik — van egynehány olyan tulajdonsága, amelyek az alvók világába utalják. Végelemzésben: a képletesség, a tani titokzatosság, a többértelműség, a jelképiség, töredékiség és érzékenység stb. mind megannyi olyan tulajdonság, amelyek egymásból folynak és kölcsönösen értelmezik egymást.

Vegyük talán a legkézenfekvőbbet: a töredékiséget. Azt ugyan a történelem feledékenységevel szokták igazolni. Mi sem tévesebb! Nemcsak töredékek maradtak fenn. Abban az időben, a Szokratész előttiek ide-

jében az egész gondolkodás töredékes volt. Hérakleitoszra, aki teljes lényegével a tűz és sziporkázás jegyében állt, csaknem tételesen igaz: nem töredékesen maradt fenn, hanem töredékesen létezett.

Amit a töredék az alvók világába utal, az igenis a belőle hiányzó *előbbi* és *utóbbi*, ami összekapcsolhatná s lehetővé tehetné számára a részvételt valamilyen bővebb szövegben. A töredék ezek szerint nem kívülről nyer megvilágítást, mint ahogy nem is benne foglalt, hanem mint minden onirikus kép is, magából való: az alvóból. Egyedüliségének ismérve a mécses („Ha szeme látása kialszik, az ember éjjel mécsesért nyúl”); a töredék napvilágnál, melyre Hérakleitosz mint közörsre előszetettel utal, nem lehetséges, az szétbomlasztja, s tömör költészetét híg prózává alakítja, amely a szavakat tágasan rendezi el, világosan és higgadtan. A metafora, amit Hérakleitosz eljárásként alkalmaz a töredékben, mint minden metafora, nem egyenesen illetve közvetlenül szól, hanem helyettesít, s így különféleképpen értelmezhető és magyarázható. Gyakrabban törekszik jelképre, mint ahogy azt a cél megköveteli, s minden diszkurzivitás távol áll tőle. — A közösség nem elérhető.

Hérakleitosz számos későbbi értelmezője, ráérezvén arra, hogy egy alvó nyelvezetéről és módszeréről van szó, megkísérelték felébreszteni a szavait, s határozott értelmet kívántak kölcsönözni nekik, bizonyos diszkurzivitást. Amire Hérakleitosz nem — magyarázó hallgattak: a szavaira. Így lettek aztán tisztább tanítványai, mint maga Hérakleitosz.

De szép számban vannak olyanok is, főleg a költők és bölcselők közt, akik nem Hérakleitosz figyelmeztetéseit követték, hanem költői ábrándozási módszerét.

René Char, a költő — Hérakleitosz kiváló ismerője — előszót írt a mester fragmentumainak francia kiadásához, egyik saját verseskötetének pedig volt bátorsága ezt a címet adni: *Hüpnosz lapjai (Feuillets d'Hypnos)*, 1946), a könyv szerkesztésileg ugyanis roppant hasonló a fragmentumokhoz. Az alvó, úgy látszik erősebb volt Hérakleitosznál, de nem békült meg a mester világával. Miért hagyatkozott Char félelem és habozás nélkül Hérakleitoszra? Hogyan értelmezte az Efezosi szavait? Hogyan fogta fel egy másik mester töredékét is, akiről szintén írt, Rimbaud-ét: „Fölbredek, ám a törvények és természetek akkorra meg fognak változni”?

CARDENAL EPIGRAMMÁJA

A spanyol—amerikai költészet olasz nyelvű antológiájából, illetve annak tájékoztató jellegű fordításából írom ki Ernest Cardenal (szül. 1925-ben) nicaraguai költő egyik epigrammáját, azét a költőét, aki szerzetes lett, s lángoló misztikus létére politikai elkötelezettségű költészetet írt: szép és ritka módja ez az ég és föld egybekapcsolásának.

Íme az epigramma:

Amikor hírül hozták, hogy másba vagy szerelmes,
sokáig róttam fel-alá a szobámat
s cikket írtam az Állam ellen.
Amiatt ülök most börtönben.

Cardenalnak ez az epigrammája olyan világos, hogy nem bocsátanám meg magamnak, ha bármit is hozzáfűznék; igen ám, de a hitelessége is oly igaz, hogy legtöbbször megfeledkezünk róla, szem elől vétjük.

— Egyelőre csak ennyit a közjóról s a nyilvános gondokról!

KLEIST KIÍRTATOTT VERTIKÁLISA

Tavaly nyáron, a kánikula legmelegebb napjaiban szántam rá magam Heinrich v. Kleist horvatra fordított munkái olvasására. El is olvastam jó néhány drámáját, elbeszélését, levelét és elmefuttatását. Mivel Kleist nem az az író, aki rajongáson kívül gyötri magát, hanem az, aki a tapasztalásokban és szavakban a végsőkéig megy, örömet leltem ebben a kései felfedezésben. Olvasásakor az volt a benyomásom, hogy összekapcsolja azokat az ellentéteket, amelyek révén egyidejűleg lehetünk közel mind az ébredezés, mind a halálhoz, a földön és a magasságban, a történetben és azon kívül. Ez a kettőség, helyesebben többértelműség a leg-szebb kleisti ajándék.

Legkésőbb *Michael Kohlhaasa* került a kezembe, az 1974-es horvát kiadású. A történeti és kritikai kommentárok egybehangzóan ezt tekintik Kleist legjelentősebb munkájának. Nos, ilyen rábeszélések után látam neki e mű olvasásának.

De minél mélyebbre ástam magam az írásműbe, mind kevésbé voltam meggyőződve az ajánlások igazoltságában. A novella hőse egy lázadó, az ellene elkövetett igazságtalan eljárások sértettje, aki felkel a földesurak s mindazok ellen, akiket a sérelmeiért okol. Gyűjtogat, gyilkol, rabol: busásan megbosszulja hitvese halálát s mindazokat az igazságtalanságokat, amelyeket előzőleg és utólag követtek el ellene.

A novella mintaszerű fordítása (Dobriša Cesarić munkája) ellenére is meglehetősen bajosan haladtam az olvasásban. Az volt a benyomásom, hogy egyetlen tájon járok s a hős, akit figyelek, sérelmekről elvakult, bősé és tobzódikik haragjában. Vöröshagyma, gondoltam magamban, mégpedig olyan, ami nem rázta le magáról a legszószerintibb földet.

Ez a szöveg tűnt legkevésbé kleistinek. Hiányzott belőle az, ami az addig olvasott szövegeiben megvolt: a nyíltság a különbözőre, egyféle tágság és szellemiség, lelkeség.

És amikor már-már elmarasztaltam magamban Kleistet is meg az iro-

dalomtörténetet is, s ott tantottam, hogy leteszem — a könyv végén, a bio-bibliográfiai jegyzetek után, felfedeztem a *fordító jegyzetét*. Ide iktatom teljes egészében:

„Rég észrevették, hogy Heinrich v. Kleistnek ebben a rendkívül erőteljes novellájában van némi fogyatékoság: egyik szakaszában a szerző fantasztikus-okkult elemeket alkalmaz (Lisbeth, Kholhaas feleségének halála utáni megjelenése és jóslatai stb.), s ez a fogyatékoság lényegesen gyöngíti e páratlanul megírt novella hatását, melynek tárgyát a német parasztlázadások idejéből meríti a szerző.

A *Michael Kohlhaas* többszöri elolvasása után észrevettem, hogy a fent említett s egy csöppet sem meggyőző szakasz kihagyásával mit sem csorbulna a mű művészi értéke, sőt hatása, amit az olvasóra gyakorol, ezzel csak erősödne. E gondolattól vezetve hagytam ki a fordításból azokat a helyeket, amelyekben Lisbeth megjelenik, a halála után, valamint az ezzel kapcsolatos részeket.

Ha szerzőnk művéhez a cselekmény érthetősége kedvéért kellett volna bármit is hozzáadni, erre az eljárásra semmiképp sem mertem volna vállalkozni. Itt azonban valóban ritka esetről van szó, az említett helyek kiiktatásával célszerűen küszöbölhettem ki a lényegtelent. A szöveg megmaradt kizárólagosan kleistinek, a fantasztikus-okkult elemektől megfosztott novella pedig csak nyert meggyőző erejében.”

Megkönnyebbültem e jegyzet olvastán. Megtudtam — s ez rendkívül fontos volt számomra —, hogy Kleist nem csapott be, hanem tőle vonták meg azt, ami nemcsak a cselekménynek, hanem az egész műnek mint irodalmi ténynek értelmet ad.

Lehetséges — hinnünk kell a fordítónak —, hogy ezek a fantasztikus-okkult elemek a leggyengébb részei a novellának, merthogy a legabsztraktabbak, az absztrakt pedig csaknem mindig hasonlónak és személytelennek hat. Ez az eset azokkal a pillanatokkal is, amikor az ember az éghez, a holtakhoz vagy Istenhez fordul. De épp ezen elemek nélkül válnék Kohlhaas egész lázadó hengergése értetlenné és tértelenné. Mi az, amit intim pillanatnak nevezünk? Az ambivalencia helye, ahol a horizontálissal szemben képződik a vertikális idő, amikor a járás tartamba megy át, ahol szétföredeznek a pusztá szociális okok és keretek. Csak az éggel való érintkezésben érezzük az emberi nyomorúságot a közönséges földi lázadásnak, amely pillanatnyi megoldásokat hoz; csak az éggel való érintkezésben érezzük az igazi örömet, ahogy azt Milosz, a költő is tanúsíthatja: „Azzal az érzéssel szemléltem a tér csodálatos kertjét, hogy a saját énem legmélyebb, legszubtilisabb mélységét nézem, s mosolyogtam, mert álmodni sem álmodtam soha, hogy olyan tiszta, nagy és szép is lehetek! Szívemben dallam csendült: a világegyetem kegyelmének szózata. Ezek a csillagképek mind a tiéd, hisz benned vannak; a szereteteden kívül nem valóságosak. Jaj, milyen félelmetes lehet a világ annak, aki nem ismeri magát! Amikor te a tenger előtt magá-

nosnak s elhagyatottnak érezted magad, képzeled, milyen volt szükségképpen a víz éji egyedülléte, s az éjszakai a végestelen világűrben.”

Az embernek az ég több a szemlélnél és tanúnál: gyermekkora csupacsupa egyszerű egység. Komolyan véve a földet, az ember ott lel rá múltja és jövője folytatására. Ha a holtakra gondolunk, akiket láttunk, hol keressük fel őket? A szubsztanciális képzelet nem tudja őket elképzelni a földön: a földre szállnak alá, s fönről térnek vissza. Mindenkor megvolt annak a hite, hogy a lélek azonosulhat az egész kozmoszsal s ily módon kiléphetni a testből és mindabból, aminek a test a hordozója — a halálból. A földi lényben minden azért lázad, hogy lakásul fogadja el a világegyetemet s hogy később az a lakás önmaga elpusztulásával legyen: ő maga.

Ég felé haladni vagy arra várakozni, hogy az ég jusson el hozzánk és dimenziókat adjon a dolgoknak és mozzanataiknak, csupán látszólag két ellentétes mozgás, két ellentétes művelet: a távozás és hívás egyidejűleg van és szakadatlanul. Nem azért ellenezzük az eget, mert távoli és idegen hozzánk, hanem mert bennünk mérhetetlen.

Honnan érkeznek voltaképpen a jóslatok? Mit is mondott Lisbeth Kohlhaasnak? Ha az ő hangja elhal, mi a lázadó Kohlhaas?

SPINOZA PÓKJAI

Oszip Mandelstamnál olvastam, hogy Spinoza mellett, hogy lencsékét csiszolt, amiről ismertebb, mint bármely emlékezetes szava által, pókokat is tenyésztett tégelyeiben. Hogy miért és hogyan, és milyen fajtákat — arról nem tesz említést Mandelstam. Nem nyughattam bele. Kutattam hát utána könyvei, az *Etika* és a *Teológiai-politikai vita* elő- és utószavában, filozófiai didaszkáliákban, a filozófus ismerőinél, de hasztalanul: nem találtam semmi közelebbit. A lencséről persze bőven volt említés, a pókokról éppenséggel semmi. Búvárkodva arra gondoltam, lehetséges, hogy ez Mandelstam magánasszociációja csupán, amelynek illusztrálnia kellene a gondolkodó magános zsidó természetét és helyzetét. Ha így van, csak sajnálhatom.

Nekem azok a pókok, a lencsék nemkülönben, igen-igen fontosak. Szükségesek. „A napba és a halálba nem lehet szemrebbenés nélkül nézni”, mondja La Rochefoucauld. Ha az *Etikát* olvasom, nekem teljesen úgy tűnik — mint a nap: túlságosan fényes és tiszta, semhogy félelem nélkül megeredhetnék. Mint ismeretes, Spinoza matematikai-fizikai rendszerbe foglalta a világot, és nem élő szervezetként fogta fel. Ebbe a racionalizmusba szántam én a pókokat, amolyan berontásfélének, ha mást nem, piszkítanak be és piszkálnak fel a lapszéli jegyzeteket bevitelükkel, ami mégiscsak emberhez hasonlóbb a nagy tisztaságnál és mértannál.

Ha valóban tenyésztett pókokat, megvan az első összekötő szálam. Talán később eltűnnek majd mint alacsonyabb rendű formák a rendszerek mértánában, de szükségesnek látszik, mármint az írnál, valamelyik gyengédjén kezdeni, valamin, ami nem nagy, se nem tiszta, se nem átfogó valami, hanem valamelyest beteges. Innen, ettől a nyomra vezető mozzanattól kezdve látszik hovatovább jelentősnek és nagyknak a szó és az élet.

Ezek a pókok, amelyek alakjukkal, mozgásukkal s életmódjukkal egészen különleges vonatkozásokban vannak ezzel a világgal; ezek a pókok, melyekre azt mondják, hogy kivételesen ellenállóak a puhány embert megtörő határokon, jó kép egy olyan álmon belül, amelyet Spinoza mellett álmodhat az ember, hogy kiszélesítse s emberivé és útbaesővé tegye; s mivel ez még életrajzi tény is (vajh, mért nem idézi Heine?), akkor bizony egy imaginárius személy életére látszik hasonlítani, nevezetesen a középkori legenda pókpásztoráéra.

Mit csinálhatott azokkal a pókokkal? Hova küldözte őket? Kiknek? Elképzelem őt, amint mindent tudván róluk, rakosgatja őket egyik tégelyből a másikba, s új fajtaikat nyer új tulajdonságokkal. Közülök egyet, a fajta jellegzetes tulajdonságaival, az egyik távoli földjére hagy örökbe — Franz Kafkára. S az a pók Kafkának fontosabb, közelebb a tiszta és bámulatra méltó rendszernél, mert az a pók Kafkát álmodja. És fordítva.

KAFKA ÉS CALIBAN

A minap tévedésből emeltem le könyvespolcomról Kafka *Levelek Milenához* c. könyvét, beleolvastam, s belemelegedtem. Nem kis csodálkozásomra — nem sorba vettem a leveleket — számos helyen olyan sorokra bukkantam, ahol Kafka a teljes amuzikalitásáról vall. Nem tudtam, csakugyan komolyan kell-e vennem azt, amit ír. Amuzikalitását azzal határozza meg az ember, amit a zenétől vár. Mégis komolyan vettem, amit Kafka gondolt és érzett, miszerint a zene elérhetetlen a számára, minthogy képtelen befogadni.

Ezt gondoltam: a világ kitárulásával a zenei hangok világa is megnyílik; az akadályok és tehetetlenségek rendszerében ez Kafkának egy normális kiterjedés csupán. Esetleg több is: a zene nemértése (a zene mégiscsak igen külsőleges és testünktől legtávolibb) alapjában van mindannak, amit Kafka cselekedett. Elutasítani a világot és zárkózottnak lenni (vajon nem azért töltötte-e utolsó éveinek zömét Goya — önként? — süketsege börtönében?) mindenekelőtt a zene elutasítását jelenti.

Vizsgálat tárgyává kellene tenni — mindebből ítélve — Kafka viszonyát a zenéhez s az észlelteket összefüggően megszövegezni.

Onelégült megfigyelésem tisztaságát azonban elrontotta egy irodalmi

képzettársítás. Ugyanis Caliban jutott eszembe Shakespeare *Viharából*. Mint ismeretes, Caliban ördög és boszorkány fia, kísérteties rútság, páncélos hüllőhöz hasonló, akit Prospero csak kínkeservesen tanított meg beszélni, de azt is nyilván csak azért, hogy szidalmazhassa s hason-
szőrűekkel összeesküvéseket és zendüléseket szervezzon ellene. Alacsony-
rendű természete odáig juttatja, hogy alkalmat kereset vele Prospero
leánya, Miranda megkísértésére. A rabszolga, a lázadó monstrum, a leg-
alacsonyabb rendű ösztönökkel és szándékokkal — Caliban a legfurcsább
és legrejtelmesebb Shakespeare valamennyi teremtménye közt. S mégis,
Shakespeare nem lenne az, ami, hogyha nem ruházná fel a szörnyűséget
is olyasvalamivel, ami az ellentéte. Caliban ugyanis muzikális, és sem-
mit sem élvez úgy, mint a zenét. Stefanónak, vezetőjének a rosszban
ezt mondja:

Ó, ne félj — a sziget csupa zene
és zsvajgás, oly édes dallamokkal,
mik enyhítik a lelket, nemhogy sértik,
s olykor ezrével zendülnek fülemben
az andalító hangszerek, bizony.
Hát még a hangok! — máskor, olyanok,
hogy hosszú álomból ha felébrednék,
álomba ringatnának ismét, s akkor
is érzem, s álmomban is látom,
mint nyílnak meg fölöttem a felhők,
minthogyha összes kincseit az ég
pazarul rám akarná tékozolni
s ha felrettenek, sikoltok, és újra
aludni vágyom...

És Stefano, ezt is el kell mondani, mert ő is a „sötétség fajzata”, ezt
válaszolja:

Az lesz ám a gyönyörű birodalom,
hol ingyen lesz számomra zene.

És még valamit: mert ez is a zene ismérve: Caliban mindvégig zeng-
zetes, hibátlan ütemű verssorokban beszél és nem prózában.

Nem tudom, lehetséges az is, hogy az okok, amiért Shakespeare épp
ebbe a két odiózus alakba helyezte a rajongó zeneszeretetőt, egészen
egyszerűek és alkalmiak. Vagy talán egyszerűen csak bosszúnak szánta
valamelyik zenész ismerőse ellen, hiszen ez nem volt kívül a kor szo-
kásain. Másfelől viszont a kép, mondhatni, olyan szürrealista, hogy túl-
zás lenne el nem vonatkoztatnunk a realistától.

Vagy az is lehet, hogy sokkal egyszerűbb a képlet? Kafka roppant

messze van Calibantól, s ha ő nem is énti a zenét, mért ne volna képes Caliban befogadni azt? Akkor hát mi a zenei érzés és kötődés? Kinek adatik az meg?

Mindenesetre jó az, hogy megtörtént ez a szakítás és hogy a dolgok a zenével kapcsolatosan ilymérvűen bonyolódtak. Ekkor aligha lehetséges kimondani a következtetést. S van-e szebb szituáció ennél?!

Következtetést mondtam, talán ezzel kellett volna kezdenem ezt a magyarázatot. A zene talán csakugyan ott kezdődik, ahol a következtetés lehetetlen. Hogyan tudhatott komponálni Mozart négyéves korában? — a következtetés lehetetlen; a zenei hang kíséri a képet? — a következtetés lehetetlen; az ember talál rá a zenei hangra, vagy a zenei hang az emberre? — a következtetés lehetetlen; nagyobb vagy kisebb része a csönd a zenének? — a következtetés lehetetlen; bizonyítja-e a zene Isten létezését? — a következtetés lehetetlen... Tehetnénk fel még számtalan kérdést és kérdő észrevételt, következtetni akkor sem tudnánk semmit. A filozófia és a zeneelmélet, noha mindkettő szólni akart az idevonatkozó nyugtalanságról — azt mondják, nemigen jutott egyik sem tovább az élesen látó pitagoreusoknál, akik nem műveltséget tanúsítottak, hanem ami a zenéről ejtett szavaknak egyedül felel meg voltaképpen: bölcsességet és befogadóképességet. És mit tesz itt az óvatos és félélnk Kafka? Ő itt csupán abban merül ki, mint századunk számos más boldogtalanja is: a *következtetést* kutatja. Azt akarta, hogy a világ következtetés legyen, hogy feltárja valamiképpen a titkot. Itt pedig zene sincsen. A következtetésben és tanulásban semmi sincsen. Itt még Caliban is előnyben van.

DUDÁS Kálmán fordítása